

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 40, Ağustos 2019, s. 297-307

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5116>

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
akarakas@cu.edu.tr

ÜSTÜNLÜK KURAMI BAĞLAMINDA ÂŞIK ATIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Âşıklık geleneği içerisinde atışmanın oldukça ayrı ve önemli bir yeri vardır. Âşık fasıllarının en ilgi çeken bölümlerinden olan atışmalarda; âşıklar bilgi, birikim ve hünerlerini gelenek dâhilinde göstermeye ve diğer âşıklara üstünlük sağlamaya çalışırlar. Atışmalarda izleyenleri eğlendirme amacı ağırlıktadır. Atışmalar çoğunlukla iki ya da daha fazla âşık arasında yapılır; fakat bir âşığın soyut ya da somut kavramları karşılıklı konuşurması şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Atışmalarda özellikle dinleyenleri eğlendirmek amacıyla mizahi bir tarz tercih edilir. Günümüzde kabul gören mizah kuramlarından biri olan üstünlük kuramında herhangi bir gülmece ögesini okuyan, duyan ya da gören kişi olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olur, kendisini üstün hisseder, bu durumdan içten içe hoşlanır ve güler. Olaydaki komiklik başka insanların zayıflıklarından kaynaklanır ve olaya gülen kişinin kendisini zekâ, ahlak ve fiziksel açıdan üstün görmesiyle alakalıdır. Bu çalışmada âşık atışmaları üstünlük kuramı bağlamında değerlendirilecek, atışmalardaki üstünlük kuramını yansıtan öğeler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mizah, Üstünlük Kuramı, Âşık, Atışma

SPATS OF MINSTREL ACCORDING TO THE THEORY OF SUPERIORITY

Abstract

The spats in minstrelsy tradition are quite distinct and important place. Spat, which is one of the most interesting sections in minstrelsy chapter; minstrel of

knowledge, experience and demonstrate their skills and make squabbling within the tradition in order to out maneuver the other in minstrel. Entertaining the audience in spats goal is weight. Spats are usually performed between two or more minstrel; but a minstrel of abstract or concrete concepts can appear in the form of mutual talk. Spats, especially in a humorous style to entertain listeners preferred. The superiority theory is one of today's accepted humor theory studying any element of humor, his mistake of hearing or people who saw the events hero would be sure to himself, he feels superior is like from the inside of the situation and laugh. Humor in the incident is caused by other people's weaknesses and incidents laughing person's own intelligence, it is associated with superior vision morally and physically. This work will be evaluated in the context of the theory of superiority minstrels quarrel; the items reflect the superiority theory will be studied to determine the spats.

Key Words: Humor, Theory of Superiority, Minstrel, Spat

GİRİŞ

Âşıklık Geleneğinde Atışma

Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı Türklerin İslâmiyet öncesi kültürel ve edebî hayatlarında olduğu kadar İslâmiyet kültür dairesine girdikten sonraki dönemde de oldukça önemli bir gelenek olmuştur. Tarihi süreç içerisinde Türk kültüründeki değişimlere paralel olarak âşıklık geleneği de zaman zaman değişikliklere uğramıştır. Özellikle İslâmiyet'in kabulü ve yeni yurt tutulan Anadolu'daki hayat tarzı âşıklık geleneği ve âşık edebiyatının değişim ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Âşık; sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemlle (yazarak) veya bu özelliklerin birkaçını birden taşıyan ve âşıklık geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen halk sanatçısıdır. Bu söyleme biçimine “âşıklık-âşıklama”, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe de “âşıklık geleneği” adı verilir (Artun, 2005: 1). Âşık terimi, saz çalan, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen, belli bir meslekî zümreyi meydana getiren, irticali olan, atışma yapabilen ve bade içtiğini söyleyen veya en azından bunların büyük çoğunluğunu bünyelerinde toplayan şairleri içine almaktadır (Oğuz, 1994: 21).

Bütün milletlerde olduğu gibi Türkler arasında da halk şairlerinin en eski devirlerden beri var olduğu görüşünü ortaya koyan Fuat Köprülü XVI. yüzyıla kadar Anadolu'da saz şairlerinin bulunduğunu ifade eder. Köprülü, milâdî V. yüzyılda Attilâ'nın ordusunda yer alan şairlerin, hükümdarlarının kahramanlıklarını, zaferlerini ve ölüm merasiminde ölümünden duydukları acılarını şiirlerinde anlattıklarını, halk şairlerinin varlığının İslâmiyet dairesine girdikten sonra da devam etmiş olduğunu, Gaznelilerde ve Karahanlılar devrinde halk şairlerine rastlandığını, Dîvânü Lûgâti't-Türk'teki o zamanın muhtelif musiki aletlerinin ve zengin halk edebiyatı ürünlerinin yer almasının da milâdî X-XI. yüzyıllarda Türk halk şairlerinin varlığının bir kanıtı olduğunu belirtir (Köprülü, 2004: 155-156).

Atışma, karşılama, deyişme, tekellüm, müşaare gibi adlar ile anılan sistemli deyişler âşıklık geleneği içinde belli icra töresi içinde yürütülür. Bir kişinin profesyonel, başarılı âşık olabilmesi için bu töreyi bilmesi ve bu konuda başarılı olması gerekmektedir (Günay, 2005: 61).

Halk şiirinin ilk örneklerinden bu tarafa gerek anonim, gerek âşık şiiri ve tekke şiirinde diyalogun yer aldığı örneklerin yaygınlığı dikkati çekmektedir (Günay, 1976: 27).

Âşıklar arasında yapılan şiir yarışmalarında birinin okuduğu dörtlüğe veya beyite bir diğeri tarafından aynı vezin ve ayakla cevap verilmesi, âşık edebiyatının en zor ve halk tarafından en çok ilgi gören yarışmalarından biridir. Âşıklık mesleğinin önemli aşamalarından biri de âşığın bulunduğu yerde veya seyahate çıkarak gittiği yörenin tanınmış âşıkları ile atışmasıdır. Atışmaların en belirgin özelliği âşıkların soru cevap niteliğinde devam eden şiirlerle birbirlerini yoklamalarıdır. Atışma örneklerine 16. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Özellikle halk hikâyelerinde, bu yüzyıldan itibaren atışma özelliği taşıyan karşılıklı şiir söyleme örnekleri görülmektedir. Atışmalarda daha çok iki âşık yer almakla beraber, üçlü hatta daha fazla âşığın katıldığı atışmalar da vardır. Atışmalar genellikle dostça bir hava içinde yapılır. Bu durum, yarışmacı âşıkların söze ve saza devam etme şansını artırmaktadır. Çünkü atışmalarda bir âşığın diğeri yenmesi, yani sözün bitmesi ve sazın susması diye bir şey söz konusu değildir (Albayrak, 2004: 46-47).

Âşıklık geleneğinde atışmalar çok önemli bir yere sahiptir. Âşıklıkta ilk iş ruh dünyasındaki değişikliği saza döküp topluluğa saz ile sunmaktır. İkinci iş ise âşığın tanınmış bir âşıkla karşılaşması, onu yenmesi “bağlaması” gereklidir. Eski kaynaklar bunu “müsaare” olarak nitelemişlerdir (Bali, 1975: 7432).

Yine Muhan Bali'nin “Âşık Karşılaşmaları-Atışmalar” adlı incelemesinden şunları öğreniyoruz: “İki usta âşık karşılaşınca töreye göre önce sazlarına düzen verip birer divani ile meclisi açarlar. Tekellüm bölümünde muamma, takılmaca, taşlama gibi fasıllar yapılır. Bunlara bir de âşıkların aynı vezin, ayak ve şekli kullanma, aynı konu üzerinde eşit hanede söz söyleme zorunlulukları da ekleniyor. Âşık Yaşar Reyhani'den naklen, atışma, iki âşığın birbirlerinin eksik taraflarını bulması, bir âşığın diğeri üstün olduğunu kabul ettirmek istemesidir. Âşıklar karşılaştıklarında atışma, soru-cevap, taşlama, tartışma sırasına göre yarışır. Karşılaşma yenme yenilme (mat etme- bağlama) için yapılıyorsa, hasmını bağlayan âşık fasla semaî- taşlama ya da bir destan ile başlar. Karşılaşma eğer sohbet havası içinde olmuşa, fasıl övmece ile bitirilir. Bu da karşılıklı deyişmelerle yapılır. Karşılaşmalar dostça bir havada yapıldığında yenme- yenilme, sözün tükenip sazın susması olmadığı için yarışmacılar rahattır. Böyle ortamda âşıklar güzel bir ayak bulup güzel şiirler söylerler (Bali, 1975: 7457).

“Karşılaşma” terimi ile “deyişme ve atışma” terimleri, konuyla ilgili eserlerde genellikle birbirine karıştırılmıştır. Terimlerin anlamları, aşağı yukarı birbirine yakın ifadelerle karşılandığı için ortaya anlam karmaşası çıkmaktadır. Atışma, âşıkların saz eşliğinde verilen bir ayağa uygun olarak ve birbirine laf dokundurarak sazlı sözlü karşılaşmalarıdır. Terimler neredeyse aynı sözlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Oysa bunlar, birbirinden küçük farklarla da olsa ayrılmaktadırlar. Her şeyden önce “karşılaşma” genel bir isimdir. Eskiler bunu “tekellüm” sözü ile karşılıyorlardı. Âşık edebiyatında “karşılaşma” terimi genel bir kavramdır. En az iki âşığın irticali olarak, düşüncelerini, durumlarını, duygularını, dünya görüşlerini, bilgi, kanaat ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir (Kaya, 2000: 27).

Mizah Kavramı

Türkçede de mizah, *gülmece* ve komik ise *güldürü* kavramlarıyla karşılaşılır. Gülmece içinde gülünç unsurları barındırır. Gülmecenin (mizah/humour) kullanıldığı eserler, gülmece içindeki gülünç (comic/komik) unsurlar sayesinde dikkat çeker. Ve gülmecenin asıl amacı, izleyenin dikkatini çekmek ve onu gülümsetmektir. Oysa mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü vardır ki bunlar, ona kişilik kazandıran ve gelişimini destekleyen temel özelliklerdir (Öngören, 1983: 11; Akt. Fırlar-Çelik, 2010: 165).

Mizah bilimi araştırmalarının, akademik ve popüler olmak üzere iki farklı boyutu bulunmaktadır. Mizahın akademik boyutunu var olan malzemenin salt değerlendirme mahiyetindeki metin merkezli çalışmalar ile mizahı, sosyolojik, psikolojik, kültürel vb. bakımlardan ele alan kuramsal araştırmalar; popüler boyutunu ise genellikle kazanç amaçlı derleme çalışmalarına ve kâr amacı taşımakla birlikte entelektüel birikim, özel yetenek, algıda seçicilik ve duyarlılık gerektiren mizah metni yazma çalışmaları oluşturur (Eker, 2009: 4).

Mizaha ilişkin tanımların ortak paylaşım alanında gülme bulunmaktadır. Herhangi bir kimse gülmese bile bir şeylerin mizahi olduğunu iddia etmek mümkün olmakla birlikte mizah kişiyi güldüren ya da gülümseten bir şeydir (Ross, 1998: 1; Akt. Fırlar-Çelik, 2010: 165).

Mizah ve gülmenin kökeninin hor görme, istihza, başkalarının talihsizliği, müstehcenlik gibi olumsuzluklara dayandığını savunan Aristo, Cicero, Hobbes, Dryden, Hartley, Rousseau, de la Mennais, Read, Dunlap, Rapp vb. düşünür ve araştırmacılar, mizahı, insanoğlunun istenmeyen niteliklerinin bir yansıması olarak görmüşlerdir (Morreal, 1997: 8). Raskin'e göre de gülme düşmanlıktan doğmuştur. Eğer düşmanlık olmasaydı, gülme de olmazdı: Nükte ve mizahta var olan tipler, bu düşmanlık kökeninin muhafaza edilen kanıtıdır (Raskin, 1985: 11; Akt. Eker, 2009: 60).

Mizah kendi içerisinde pozitif ve negatif mizah olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Negatif mizahtaki benlik duygusunun olumsuz özellikleri, pozitif mizahta olumlu ve yararlı bir beceriye dönüşür. Hayata olumlu bakabilme, stresi azaltıp iletişimi geliştirme, akıl ve ruh sağlığını koruma, sorunlarla baş etme, stresin üstesinden gelme pozitif mizahta ulaşılmak istenen temel hedeflerdir. Bireylere, negatif olaylarla karşılaştıklarında dahi pozitif düşünme becerisini kazandırma da pozitif mizahın hedefidir (Eker, 2009: 64). Gülme kuramları, gülme kavramını bütün yönleriyle açıklayamamıştır. Gülmenin üstünlük duygusuyla, topluma uyumsuzlukları, gülme kavramının sadece bazı noktalarını aydınlatmıştır (Apaydın, 2007: 323).

Mizahta Üstünlük Kuramı

En eski ve olasılıkla hala en yaygın gülme kuramı, gülmenin bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur. Bu kuram en azından Platon'a kadar geriye götürülebilir. Ona göre, gülmenin uygun nesnesi, insani şeytanlık ve budalalıktır. Platon için bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini gerçekte olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha erdemli ya da akıllı sanan kişidir. İşte biz böyle insanlara gülmekten zevk alırız, ancak bizim onlara gülmemiz, belirli bir kötulemeyi içerir ve kötuleme de zararlı bir şeydir. Platon onu bir "ruh acısı" olarak adlandırır. Aristoteles, gülmenin alayın bir türü olduğu konusunda Platon ile aynı görüşü paylaşıyordu. Nükte bile ona göre, adam edilmiş küstahlıktır. Bununla birlikte, insanlar kendilerine gülünmesinden

hoşlanmadıkları için, gülme haksızlık yapanları yeniden doğru yola sokan bir toplumsal düzenleyici gibi hizmet verebilir (Morreal, 1997: 8-9).

Görüldüğü gibi üstünlük kuramı; insanın, diğer insanların talihsizlikleri ve kusurları karşısında kendini üstün hissederek güldüğü iddiasındadır. Bu iddia, Eflatun'a kadar götürülebilir. Eflatun, gülmenin uygun nesnesinin insani şeytanlık ve budalalık olduğunu söyler. Ona göre kişi, haset duygusuyla diğer kişilerin bahtsızlıklarından zevk alır ve bu yüzden güler (Usta, 2009: 83).

Eflatun, gülmeyi, "zayıf ve zararsız olmak şartıyla, bir kişinin diğerleri üzerinde üstünlük kurma isteğinin ifadesi" şeklinde tanımlayarak gülme ve üstünlük duygusu arasındaki ilişkiye dikkat çeker. İnsan, kendisini olduğundan daha akıllı, zengin ve namuslu zannettiği müddetçe komiktir. On yedinci yüzyılda Thomas Hobbes Üstünlük Kuramını formüle ederken kakhahanın nedenlerini İngiliz devriminin acımasız dönemlerinden kaynaklanan, toplumun korku dolu görüntüsünün parçası olarak niteler (Billig, 2005: 6; Akt. Eker, 2009: 139).

Gülme eylemiyle ortaya çıkan üstünlük duygusu, sosyal psikolojide önemli işlevlere sahiptir. İnsanı tanımak, onun hayattan ne beklediğini bilmek ve hangi ortamlarda ne tür tepkiler göstereceğini tahmin etmekle mümkündür. Kişinin davranışları ve nedenleri analiz edildiğinde, bir bakıma psikolojik tahlil de gerçekleştirilmiş olur (Eker, 2009: 140).

Gülmeye ilişkin olarak, Platon ve Aristoteles tarafından ortaya konan üstünlük kuramı, daha sonraki düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Hobbes'in kuramı daha da güçlendirdiği modern döneme kadar kurama eklemeler yapılmıştır (Morreal, 1997: 10). Hobbes, bu teoriyi kendinden önceki fikirleri esas alarak "Leviathan" adlı eserinde geliştirir (Usta, 2009: 83). Hobbes'in gülmeye ilişkin açıklaması, üstünlük kuramı için klasik bir tanım olarak kabul edildi ve son üç yüz yıl içinde birçok kereler savunuldu (Morreal, 1997: 10). [Gülme]... kendilerindeki yeteneklerin en azının bilincinde olan kimselerin çoğunda gülmeye rastlanır, ki bunlar başkalarının kusurlarını izleyerek hep kendi kendilerinin tarafını tutarlar. Ve bu nedenle, diğerlerinin eksikliklerine fazlasıyla gülme bir yüreksizlik işaretidir. Akıllı insanların yapması gereken davranışlardan biri de, başkalarına yardım etmek; ve de kendilerini yalnızca en yeterli olanlarla karşılaştırmaktır (Morreal, 1997: 11).

Üstünlük Kuramının temelinde, rakibi saf dışı bırakmaktan duyulan keyif, bir başkasını dezavantajlı duruma getirmenin verdiği haz, öteki kişinin düştüğü kötü durumdan duyulan mutluluk, başkalarının talihsizliklerinden ve acılarından alınan zevk, bedensel çirkinlik veya bozuklukların kendi bedeninde olmamasından duyulan memnuniyet ile mantıksız hareket ve eylemlere gülme yer almaktadır (Eker, 2009: 140).

Eksik/yetersiz olma ve küçük düşme, sosyal bir varlık olan insana, toplum içinde uygulanabilecek en ağır cezalandırma şeklidir. Eksiklik veya küçük düşme kaygısı taşıyan insan, toplum tarafından başarısız, yeteneksiz, niteliksiz olarak adlandırılma ya da tanınma isteği içindedir. Herhangi bir olayda, etken kişinin, sahip olması gereken nitelikleri koruyamayarak bu olumsuz özelliklerle ortaya çıkması, edilgen kişide, aynı olumsuz özellikleri bünyesinde barındırmayıp toplum tarafından küçük düşürülmemenin verdiği üstünlük duygusunu ortaya çıkarır. Gerçekleşen başarısızlık ya da yeteneksizliğe ortak olmamanın verdiği zafer hissi gülmeyle eyleme geçirilerek adeta, nitelikli ve başarılı olmanın hazzı yaşanır (Bayur, 1978: 82; Akt. Eker, 2009: 140-142).

Bu gruptaki teoriler mizahı üreten veya kullananın hedefinde olan kişi veya grup üzerinde oluşturduğu olumsuz bir tavır meydana getirdiğini, yani karşımızdakinin durumuna güldüğümüzü ve bu nedenle de gülmenin saldırgan tarafı olmakla tanımlanmış ve hatta suçlanmıştır. Bu türden mizah belli bir kişi veya gruba yönelik olup onları değiştirmeye, kızdırmaya yöneliktir ve bu tür mizah tipik olarak politiktir, karşı olunan veya sevilmeyen etnik gruplar hakkında veya karşı cins hakkındaki mizahi yaratmalar bu gruptaki gülmeyi yaratan mizah olarak değerlendirilir (Ekici, 2008: 279).

Üstünlük kuramını, temel dayanağı olan gülme ve gurur duygusu arasındaki ilişkiyi farklı duyguların da böylesi bir sonuca neden olabileceği görüşü doğrultusunda alternatif açılardan dikkate alarak reddedenler ise *uyumsuzluk kuramını* şekillendirmiştir. XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde uyumsuzluk kuramının sınırlılıklarının farkına varan ilk kişi, Kant olmuştur. Kant gülmeyi, büyük bir bekleyişin birdenbire ortadan kalkmasıyla duyulan ruh hali olarak tanımlamıştır (Göker, 1993: 2; Akt. Fırlar-Çelik, 2010: 166).

Üstünlük kuramına göre, kendilerine karşı fiziksel cesaret, zekâ ya da bir başka insani özellik konusunda üstünlük duyduğumuz kişilere güleriz, bu ise onları alaya almaktır; bu anlamda üstünlük duygusu bizi, o insanlara karşı davranışlarımızda, hor gören bir saygısız konumuna düşürür. Bu açıdan bir kişinin ya da kişi olarak ele aldığımız herhangi bir şeyin dışındaki hiçbir şeye gülmemiz olanaklı değildir; bunun nedeni de, kendimizi ancak kendi türümüzden varlıklarla, yani diğer kişilerle karşılaştırabilir ve böylece üstünlük duyabilir olmamızdır. Cansız nesnelere ya da durumlarla alay etmeyiz. Dolayısıyla bir kişiyi, görünüşte onunla bağlantısı olan birtakım nesnelere kötüye kullanarak taklit edebiliriz. Bir grup insan bir şişman kişiye, kendisi orada yokken gülebilir; örneğin, belinin ne kadar geniş olduğunu vurgulamak için onun bol gelen elbisesini giyip ortalıkta dolaşarak alay etmek gibi. Ancak burada elbiseyle alay etmeyiz, kişiyle alay etmek için elbiseyi kullanırız (Morreal, 1997: 22).

Alay etmenin mizahtaki çeşitli modern biçimler içinde vardığı son nokta, kendi kendine gülmedir. Rapp, kendi kendimize güldüğümüzde, üstünlük duygusunu hala taşımakta olduğumuzu söyler; alay ettiğimiz şey "kendi kendimizin belli bir kötü durumdaki resmidir". Kendinize güldüğünüzde, gülen tarafınız kendisini gülünen tarafınızdan kopartmıştır. Üstünlük kurma kuramına birtakım eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin başında "bazen insanların diğer insanlarla alay etmek için güldükleri gibi apaçık bir olguyu reddetmiş olmasıdır (Morreal, 1997: 14-15).

Voltaire, Max Eastman gibi kimi düşünürler ise alayın varlığını tamamen reddederek üstünlük kuramına karşı çıkarlar. Oysa bu duygunun varlığını inkâr etmek pek mantıklı değildir. Zira tarih ve edebiyat sayfaları, alaycı gülüş örnekleriyle doludur. Pek çok filozof, yazar, araştırmacı da alaycı gülüşün mevcudiyetine şahitlik eder. Sonuç olarak, üstünlük kuramı, insanların kendini bazen diğerlerine göre çeşitli açılardan talihli görerek alay edip güldüğü gerçeğine rağmen, bütün gülmelerin özellikle de mizahi olmayan gülmelerin ardındaki nedeni sağlıklı bir biçimde açıklayamadığı için rağbet görmez (Usta, 2009: 83-86).

Türk halk edebiyatının manzum ve mensur türleri gülmenin kaynağını anlamaya çalışan mizah kuramları açısından incelenebilmektedir. Halk edebiyatının manzum ve mensur türlerini mizah kuramları açısından incelemek halkın mizah anlayışını ortaya koyabilmek için yol gösterici olmaktadır (Özkaya, 2017: 191).

Âşık Atışmalarının Üstünlük Kuramı Bağlamında İncelenmesi

Âşıklık geleneğinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan âşık atışmaları, âşıkların birbirlerine üstün gelebilme temeline dayalı bir yarışma özelliği gösterir. Âşık atışmalarının diğer öne çıkan temel özelliklerinden biri ise bu karşılaşmanın mizahi bir karakter taşıması ve izleyiciler için bir gülme unsuru barındırmasıdır. Belirli konularda birbirleriyle atışan âşıklar karşılardaki âşık ya da âşıkların eksik, kusur ve hatalarını ön plana çıkararak hem bir üstünlük kurma gayreti içerisinde olurlar, hem de izleyenleri güldürerek eğlendirirler. Âşık atışmalarında iki veya daha fazla âşığın yer aldığı atışmaların yanında bir âşığın söylediği ve çeşitli kişi ya da kavramları karşılıklı atıştırdığı örneklere de rastlanmaktadır.

Gülme kuramları içerisinde yer alan üstünlük kuramının temelini, karşıdakinin çeşitli konulardaki eksiklikleri ve bu eksikliklerden doğan memnuniyet ve üstünlük duygusu oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında daha çok fıkralar ve bazı halk edebiyatı ürünleri (mani, âşık şiiri vb.) üzerinde yapılan bu türden kuramsal çalışmaların yanında âşık atışmalarının da kuramı destekleyen özellikte örnekler barındırdığı görülmektedir.

Köylü-Şehirli Atışması

Aldı Şehirli

Sosyete köylünün tersi
Avrupalıdan gelir dersi
Ne günaydın ne de mersi
İnce lisan dil bilmezsiniz

Aldı Köylü

Avrupa mı benim sılam
Günaydın yerine selam
Öz Türkçedir bizde kelam
Kur'an ehli dil var bizde (Toprak, 2012: 414)

Âşık İmami'nin söylediği atışmadan alınan bu dörtlüklerde âşık, köylü ve şehirli arasında bir karşılaşma kurguluyor. Dörtlüklerde, kültürel anlamda birbirlerinden farklı özelliklere sahip olan köylü ve şehirli insanın birbirlerine, sahip oldukları kültürel değerler üzerinden, üstün gelme gayretini görüyoruz. Şehirli, köylüye karşı üstünlüğünü; "Avrupa, sosyete, mersi, ince lisan" ifadelerini kullanarak Batılı bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışıyor. Köylü ise "sıla, selam, öz Türkçe, Kur'an ehli dil" ifadeleriyle şehirlinin Batılı yaşam tarzının karşısına geleneksel yaşam tarzını koyarak üstünlük kurma gayretini gösteriyor.

Âşık Hacı Karakılçık-Âşık İmami Atışması

Âşık Hacı Karakılçık

Hak, emrini vahiy ile bildirdi
İsa'yı sağ iken göğe kaldırdı
Ol Kabil, Habil'i niçin öldürdü
İsmi ne Kabil'in eşini söyle

Âşık İmami

Kabil yaptı kör şeytanın işini
Taşla ezdi ol Habil'in başını
Kardeşine vermem dedi eşini
Aklime Kabil'in eşi değil mi (Toprak, 2012: 424)

Âşık Hacı Karakılçık ile Âşık İmami arasında geçen atışmada dini konuda sorulan sorular ve bunlara verilen cevaplar iki âşık arasında bir üstünlük sağlama konusu yaratmıştır. Atışmada; yeryüzünde işlenen ilk cinayet ile ilgili olan atışmada; ilahi dinlerin kutsal kitaplarında da anlatılan H. Âdem ve Hz. Havva'nın çocuklarından Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesi ile ilgili sorular yer almaktadır. Birinci dörtlükte âşık sorduğu sorulara cevap verilememesi beklentisi ile sahip olduğu bilgi konusunda üstünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. İkinci dörtlükte ise âşık sorulan soruları doğru cevaplayarak karşı tarafın üstünlüğünü kırmıştır.

Âşık Hasreti-Âşık Feymani Atışması

Hasreti

Arşda yazılı künyesi
Sen ya gönlümün aynası
Dü cihanın meşalesi
Tükenmez deryaya benzer

Feymani

Cümle kâinata nisbet
Yaratmış yaradan elbet
Sinesi Hacerü'l Esved
Kâbe-i kübraya benzer (Artun, 1996: 475).

Hasreti ve Feymani'nin atışmasında âşıklar sevdiklerinin özelliklerini sayarak birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlar. Hasreti; sevdiğinin adının, İslâm inancına göre göklerin en yükseği, dokuzuncu gök, Tanrı katı olarak bilinen, arşta yazılı olduğunu söyleyerek onun adını yüceltmektedir. Gönlünün aynası olarak gördüğü sevgilisini dünya ve ahireti aydınlatacak kadar parlak bir meşale olarak düşünür. Yine sevdiğinin azametini tükenmeyecek bir deniz olarak tasvir eder. Âşık Feymani ise tüm kâinata nisbet olarak yaratılan sevdiğinin sinesini Kâbe'nin duvarında yer alan siyah ve parlak Hacerü'l-Esved taşına ve Kâbe'ye benzetmiştir. Böylelikle sevgilisinin güzelliği konusundaki üstünlüğünü kutsal bir benzetme unsuru ile sağlamaya çalışmıştır.

Âşık Şahballı-Âşık Hacı Atışması

Âşık Şahballı

Varsak Türkmenlerindenmiş senin soyun
Ölçtüm biçtim gayet güzelmiş huyun
İki metreyi geçiyor bak boyun
Çam ağacı gibi uzarsın âşık

Âşık Hacı

Söyleyemim kalsın sözüm kalanı
Bugün bulamadım sözden alanı
Bu uçsuz bucaksız yalan palanı
Alışkın diline dizersin âşık (Artun, 2005: 107).

Âşık Hilmi Şahballı ve Âşık Hacı Karakılçık arasındaki bu atışmada Âşık Şahballı karşısındaki âşığın fiziksel özelliklerini ön plana çıkararak üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Uzun boylu bir insan olan Âşık Hacı Karakılçık'ın boyunun uzunluğunu bir fiziksel kusur olarak gösteren âşık, Hacı Karakılçık'ın boyunu çam ağacının boyuna benzetmiştir. Âşık Hacı Karakılçık ise bu üstünlük kurma isteğine karşı tarafın yalancılığını ön plana çıkararak cevap vermiştir. Âşık Hacı karşısındaki âşığı sözden anlamayan, yalana alışmış bir insan olarak nitelendirerek üstünlük kurmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Üstünlük kuramı, mizah kuramları arasında en eski ve en yaygın kuram olarak bilinmektedir. Temeli karşıdaki rakibin mağlup edilmesinden duyulan hazza dayanan bu kuramda karşıdakinin düştüğü kötü durumlar, fiziksel eksiklikler, talihsizlikler üstünlüğü sağlayan unsurlardır. Bu açıdan bakıldığında âşıklık geleneği içerisinde önemli yer tutan âşık atışmaları kuramın uygulaması için uygun örnekler içermektedir. İki âşığın karşılıklı olarak birbirlerine üstünlük sağlama ve rakibi mat etme çabası içerisinde oldukları atışmalar

dinleyiciler için de oldukça eğlencelidir. Âşıklar atışmalarda rakiplerine karşı üstünlüklerini sahip oldukları bilgi, beceri ve deneyimler ile sağlayabildikleri gibi karşıdakinin bilgisizlikleri, fiziksel eksiklikleri gibi unsurlarla da sağlayabilmektedirler.

Bu çalışmada incelenen atışma örneklerinde âşıklar farklı açılardan sahip oldukları avantajlar ile rakiplerine üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Çalışmaya konu olan atışma örneklerinde; kültürel olarak Batılı ve geleneksel yaşam tarzları, sahip olunan dini ve mitolojik temelli bilgilerin sınanması, hasret duyulan sevgilinin güzellik unsurları, sahip olunan fiziksel unsurların bir kusur olarak öne çıkarılması, anlayışsızlık ve yalan gibi kötü huyların dile getirilmesi gibi noktalar üstünlük kurma unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca âşık atışmalarında üstünlüğü sağlamada önemli bir unsur da abartıdır. Âşıklar atışmalarda rakiplerini mağlup edebilmek için sözlerinde sıkça abartıya başvururlar. Çoğu zaman bir yalanlama boyutuna ulaşmayan bu abartılı anlatım tarzı dinleyiciler için de eğlendirici ve güldürücü bir unsur olarak karşımıza çıkar. Daha sonra yapılacak çalışmalarla atışma örneklerinde daha farklı üstünlük unsurları tespit edilebileceği gibi daha farklı halk edebiyatı türlerinde de üstünlük kuramı uygulanabilir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, N. 2004. Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Apaydın, M. 2007. Tanzimat'tan Sonra Mizah ve Hiciv. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 3. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Artun, E. 1996. Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymani. Adana: Adana Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Artun, E. 2005. Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı. İstanbul: Kitabevi.
- Bali, M. 1975. "Âşık Karşılaşmaları-Atışmalar ve Bugünkü Durumu I", Türk Folklor Araştırmaları, C. 16, S. 314, ss. 7432-7435.
- Eker, G. Ö. 2009. İnsan Kültür Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ekici, M. 2008. "Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyumu Bildirileri.
- Fırlar, B.-Çelik, M. 2010. "Gazete Reklâmlarında Mizah: Türk Mizah Reklâmlarına İlişkin Tarihsel Bir Analiz", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Volume: 3, Issue: 12.
- Günay, T. 1976. "Türk Halk Şiirinde İlk Değişme (Münazara) Örnekleri", Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri.
- Günay, U. 2005. Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hançar, B. B. 2015. "Karacaoğlan Şiirlerine Modern Mizah Teorileri Bağlamında Bir Bakış", The Journal of Academic Social Science Studies, S.38.
- Kaya, D. 2000. Âşık Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Kitabevi.
- Köprülü, M. F. 1994. Edebiyat Araştırmaları I. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Morreal, J. 1997. Gülmeyi Ciddiye Almak. İstanbul: İris Yayıncılık ve Filmcilik.
- Oğuz, M. Ö. 1994. Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkaya, E. 2017. "Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Gelin-Kaynana Manileri", 2'nd International Conference on Studies in Turkology Bildirileri.
- Topak, C. 2012. Adana'da İmami. Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Usta, Ç. 2009. Mizah Dilinin Gizemi. Ankara: Akçağ Yayınları.